

УДК 37.015.3

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ ШКІЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

І.П. Аносов, Д.І. Аносова

У статті представлено аналіз понять: «дезадаптація», «шкільна дезадаптація», «попередження шкільної дезадаптації», «психологічна профілактика». Автори дійшли висновку, що проблема шкільної дезадаптації набуває рис універсальності, об'єднуючи зусилля дослідників у галузі психології, педагогіки та дитячої психопатології. Визначено, що попередження та подолання шкільної дезадаптації у молодших школярів має бути спрямоване на усунення причин, що її викликали. У зв'язку з цим встановлено, що психолого-педагогічними чинниками попередження та подолання шкільної дезадаптації учнів молодшого шкільного віку є організація роботи шкільного психолога і педагога, яка проводиться на фізіологічному, педагогічному та психологічному рівнях. Доведено, що процес попередження та подолання шкільної дезадаптації у молодших школярів є комплексним, інтегративним, який здійснюється через просвітницько-профілактичну, індивідуально-психологічну, психолого-педагогічну, соціально-профілактичну та психогігієнічну роботу.

Ключові слова: дезадаптація, шкільна дезадаптація, молодші школярі, адаптація, попередження дезадаптації, психологічна профілактика, девіантна поведінка, діагностика, самореалізація, психокорекційна програма.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И ПРЕОДОЛЕНИЯ ШКОЛЬНОЙ ДЕЗАДАПТАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

И.П. Аносов, Д.И. Аносова

В статье представлен анализ понятий: «дезадаптация», «школьная дезадаптация», «предупреждение школьной дезадаптации», «психологическая профилактика». Авторы пришли к выводу, что проблема школьной дезадаптации приобретает черты универсальности, объединяя усилия исследователей в области психологии, педагогики и детской психопатологии. Определено, что предупреждение и преодоление школьной дезадаптации у младших школьников должно быть направлено на устранение причин, которые ее вызвали. В связи с этим установлено, что психолого-педагогическими факторами предупреждения и преодоления школьной дезадаптации учащихся младшего школьного возраста является организация работы школьного психолога и педагога, которая проводится на физиологическом, педагогическом и психологическом уровнях. Доказано, что процесс предупреждения и преодоления школьной дезадаптации у младших школьников является комплексным, интегративным, который осуществляется через просветительско-профилактическую, индивидуально-психологическую, психолого-педагогическую, социально-профилактическую и психогигиеническую работу.

Ключевые слова: дезадаптация, школьная дезадаптация, младшие школьники, адаптация, предупреждение дезадаптации, психологическая профилактика, девіантное поведение, диагностика, самореализация, психокоррекционная программа.

PSYCHO-PEDAGOGICAL FACTORS OF PREVENTING AND OVERCOMING SCHOOL EXCLUSION OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN

I. Anosov, D. Anosova

The article analyzes the concepts of «exclusion», «school exclusion», «preventing school exclusion», «psychological prophylaxis». The authors concluded that the problems of school exclusion acquires features of versatility, bringing together researchers in psychology, pedagogy and child psychopathology. It was determined that prevention and overcoming school exclusion should aim at the elimination of its cause. In this regard it was revealed that psychological and pedagogical factors of prevention and overcoming school exclusion of pupils of primary school age is the organization of the school psychologist and teacher, which is held on the physiological, psychological and pedagogical levels. It is proved that the process of prevention and overcoming school exclusion in primary school children is complex and integrative, which is held through education and prevention work (providing information to teachers, educators and parents about causes and effects of features of school exclusion, ways to prevent and overcome; individual and psychological work (harmonization of the child development, correction of emotional, behavioral disorders and deformities of character, development of cognitive areas and teaching and learning motivation; psychological support for children in transition period); psychological and pedagogical work (compliance of psycho-pedagogical learning environment for children at risk, ensuring that the rate of academic work in the classroom corresponds to capabilities of children, development and implementation of individual programs of teaching children at risk, increasing psychological competence and professional level of teachers), social and preventive work

(identification, removal, neutralization of social and psychological causes and conditions that cause school exclusion) and psycho-hygienic work (psycho-hygienic compliance of training conditions and recreation of children, holding general health keeping measures (physiotherapy, training), optimization of motion activity while walking (game with elements of competition).

Key words: *exclusion, school exclusion, younger schoolchildren, adaptation, prevention of exclusion, psychological prevention, deviant behavior, diagnostics, self-realization, psycho program.*

За останні десятиліття особливої актуальності набувають проблеми, пов'язані з адаптацією особистості в суспільстві. Науково-технічний прогрес вносить у життя людини значні соціальні зміни, які поряд з позитивними проявами, негативно впливають на емоції, волю, інтелект, розумову діяльність особистості в умовах зміни провідної діяльності. Особливо гостро відчують труднощі адаптаційного періоду діти на етапі переходу з дошкільної ланки освіти до початкової. Це пов'язано зі зміною соціального статусу дитини і включенням її у новий вид діяльності – навчання. Освітнє середовище початкової школи характеризується розширенням соціальних контактів, збільшенням інтелектуального навантаження, зростанням самостійності і відповідальності молодшого школяра. До середини першого класу більшість дітей долають труднощі адаптаційного періоду, але залишаються окремі діти, які продовжують відчувати труднощі у спілкуванні, невпевненість, демонструють агресивну поведінку, зниження пізнавальної активності, відсутність інтересу до навчання, погіршення здоров'я і загального самопочуття. Для позначення різних варіантів неблагополуччя дітей у початковій школі вживається термін «дезадаптація», запозичений психологією з психіатрії. Поряд з явними проявами дезадаптації поширення набувають і ранні її ознаки, такі як, підвищена шкільна тривожність, конфліктність самооцінки, зниження навчальної мотивації на фоні позитивної загальної успішності і дисциплінованості, які у зв'язку з прихованістю ознак не привертають увагу з боку педагогів і психологів. Тому особливо актуальною є проблема попередження, ранньої діагностики і своєчасного подолання шкільної дезадаптації.

Проблема шкільної дезадаптації була предметом дослідження в роботах вчених С.А. Белічевої, М.В. Вострокнута, Н.Л. Коновалова, Г.Ф. Кумаріної, О.В. Новікової, Р.В. Овчарової, Е.В. Ракульцевої та ін. Цілісний підхід до проблеми шкільної дезадаптації розкрито у дослідженнях Б.М. Головка, В.С. Кагана, І.В. Крук, О.Ю. Осадько та ін. Проблема попередження та подолання дезадаптації особистості в умовах навчального закладу досить широко представлена у працях українських науковців: О.О. Єжова, Л.В. Кальченко, Л.І. Міщик, В.М. Оржеховська досліджують теоретичні засади превентивної роботи; Н.І. Бігун, К.Ю. Борисова, В.В. Гур'єва, Г.М. Федоришин розкривають специфіку профілактики шкільної дезадаптації; Н.В. Белякова, Л.В. Дзюбко, Ф.Р. Мавлеткулова, О.О. Максимова, М.І. Тихонова та О.Ю. Чурюмова аналізують особливості попередження ранньої шкільної дезадаптації; Л.В. Бура та А.І. Лучинкіна торкаються питань корекції дезадаптованої поведінки школярів; чинники дезадаптованості молодших школярів вивчали О.Р. Боделан, Г.В. Бурменська, Л.С. Здункевич, О.Г. Лідерс, Л.В. Дзюбко та ін.; діагностичні аспекти проблеми шкільної дезадаптації у дітей молодшого шкільного віку досліджували І.А. Коробейников, Н.Г. Луськанова; клінічна характеристика школярів із синдромом шкільної дезадаптації досліджували С.Б. Аксеньєв, Б.Г. Ананьєв, О.Б. Бовть, С.Г. Гонюкова, О.М. Екелова-Багалій, О.І. Захаров, В.С. Каган, Л.А. Калініна, В.В. Лебединський, О.К. Ушанкова, Ю.С. Шевченко.

З'ясовано, що дезадаптація виступає як наслідком, так і причиною порушення взаємовідносин між дорослими і дітьми, що призводить до неуспішності, девіантної поведінки, зниження психофізіологічного стану дітей, а шкільні проблеми часто ведуть і до проблем у сім'ї школяра. Саме тому проблема пошуку психолого-педагогічних чинників попередження та подолання причин шкільної дезадаптації молодших школярів залишається актуальною і потребує подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз понять «дезадаптація», «шкільна дезадаптація», «попередження шкільної дезадаптації», «психологічна профілактика»; узагальнення різних підходів до визначення психолого-педагогічних чинників попередження та подолання дезадаптації молодших школярів.

Для дитини етап переходу із дошкільної ланки навчання до початкової школи супроводжується стресом і цей період більшість психологів вважають кризовим, адже у такий перехідний період у дитини змінюється соціальне оточення, виникають нові умови навчання й виховання, які висувають нові вимоги до інтелектуального та особистісного розвитку, що загалом створює специфічні проблеми для дитини. Такий період розвитку дитини потребує особливої уваги з боку батьків, педагогів, психологів та лікарів. Якщо навколишнє середовище ставить перед особистістю молодшого школяра певні вимоги, яких йому важко досягти, то виникає загроза дезадаптації.

Сучасна українська дослідниця Г.М. Шкільова поняття «дезадаптація» визначає як формування неадекватних механізмів пристосування людини до умов навколишнього середовища, порушень у поведінці, конфліктних стосунків, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, дисгармонійного розвитку особистості [14, с. 14]. Також не можна не погодитись з думкою О. Олкінуорої, яка уявляє процес дезадаптації у вигляді «порочного кола», де пусковим механізмом виступає різка зміна умов життя, звичного середовища, наявність стійкої психотравмуючої ситуації. Якщо учень не в змозі

приспосуватися до вимог, які висуває перед ним школа, виникає шкільна дезадаптація.

Термін «шкільна дезадаптація» більшість дослідників (Б.М. Алмазов, С.А. Беличева, А.В. Мудрик, Л.А. Нікітіна ін.) виокремлюють у «самостійний феномен». Так, у загальному вигляді під шкільною дезадаптацією розуміється певна сукупність ознак, що свідчать про невідповідність соціопсихологічного чи психофізіологічного статусу дитини вимогам ситуації шкільного навчання, оволодіння якою за певних причин викликає ускладнення або взагалі неможливість до пристосування (Е.М. Александровська, 1988; І.А. Коробейников, 1990). Ми погоджуємося з думкою О. Кононко, яка визначає шкільну дезадаптацію як втрату дитиною навчальної мотивації, що виникає через невідповідність її до школи, педагогічну некомпетентність учителів і батьків та виявляється в емоційному напруженні, неуспішності (або низькій успішності), конфліктності в спілкуванні з учителями й однолітками, заниженій самооцінці [7, с. 5]. З поняттям «шкільна дезадаптація» пов'язують певні відхилення у навчальній діяльності школярів. Шкільна дезадаптація, згідно з визначенням К.П. Лазаренко та Є.О. Кучеренко, – це утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до школи, які проявляються у вигляді порушень навчальної діяльності, поведінки, конфліктних відносин з однокласниками і дорослими, підвищеного рівня тривожності, порушень особистісного розвитку [10, с. 77]. За твердженням Л.В. Дзюбка рання шкільна дезадаптація – це негативне явище, що заважає своєчасній повноцінній соціалізації дитини, гармонійному розвитку особистості, перешкоджає подальшій успішності в навчанні, загальній соціально-психологічній адаптації. Тому знаходження шляхів подолання шкільної дезадаптації є важливою і актуальною проблемою для психологів [6, с. 37-40]. Г.М. Шкільова зазначає, що шкільна дезадаптація – це уповільнене й ускладнене пристосування першокласника до умов шкільного навчання, втрата дитиною навчальної мотивації, низька успішність, конфліктність у спілкуванні з учителями й однолітками, схильність до асоціальної поведінки, низька самооцінка, домінування негативного емоційного напруження [14, с. 15]. Шкільна дезадаптація є явищем, що характеризує нездатність учня виконувати запропонований обсяг роботи і досягати бажаної якості навчальної, соціально-психологічної, поведінкової, ігрової та іншої діяльності, без здійснення якої вона не може відповідати внутрішній позиції школяра. Отже, шкільна дезадаптація є явищем, яке не дозволяє дитині зайняти позицію школяра [12, с. 4].

Аналіз вітчизняних і закордонних джерел свідчить, що терміном «шкільна дезадаптація» визначають будь-які ускладнення, що виникають у дитини в процесі шкільного навчання. Саме тому проблема шкільної дезадаптації набуває рис універсальності, об'єднуючи зусилля дослідників у галузі психології, педагогіки та дитячої психопатології.

У контексті нашого дослідження важливо визначити зміст поняття «попередження шкільної дезадаптації». На думку К.В. Ракульцевої, попередження шкільної дезадаптації – це процес оперативної допомоги «норми» і учням «групи ризику» шкільної дезадаптації у вирішенні проблем пізнавального, поведінкового й (або) емоційного характеру та створення умов, що сприяють самореалізації учнів в освітньому процесі [13, с. 7].

Також вона зазначає, що суть попередження полягає не у викорененні явища шкільної дезадаптації, яке у деяких випадках може стати суттєвим фактором саморозвитку особистості і повинно сприйматися як природне і необхідне явище соціальної дійсності, а у приведенні шкільної дезадаптації у межі нормальної реакції учня, подолання подальшої негативної динаміки та створенні умов для успішної адаптації [13, с. 21]. З терміном «попередження» тісно пов'язане поняття «профілактика», що в перекладі з грецької означає «запобіжний». Його використовують для позначення заходів, що запобігають виникненню й поширенню хвороб, сприяють охороні здоров'я населення. Український дослідник Н.І. Бігун визначає психологічну профілактику як систему заходів, спрямованих на охорону психічного здоров'я населення; попередження неблагополуччя у розвитку людини, групи, суспільства; створення психологічних умов, сприятливих для цього розвитку. Головною специфічною особливістю психопрофілактичної роботи психолога є її спрямованість у майбутнє, оскільки вона має превентивний характер і здійснюється тоді, коли ще проблеми як такої не існує. [3, с. 18]. Загалом, психопрофілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних факторів (соціальних, психологічних, інформаційних, педагогічних, організаційних, побутових та ін.), що зумовлюють відхилення у психологічному і соціальному розвитку особистості, порушення поведінки та життєдіяльності, психофізичні розлади.

Різні причини шкільної дезадаптації молодших школярів викликають однакові прояви: труднощі у навчанні та порушення поведінки. Психологічна робота може бути організована в двох напрямках – з причиною та наслідком. Шкільні психологи спрямовують свою діяльність у більшості випадків на подолання наслідків. Ми вважаємо, що роботу з попередження дезадаптації молодших школярів необхідно спрямовувати на виявлення причин перших ознак труднощів у навчанні і поведінці дитини та застосування відповідних заходів, спрямованих на успішний подальший психічний розвиток молодшого школяра. Оскільки труднощі у навчанні частіше пов'язані з недорозвитком пізнавальної сфери, необхідно розвивати саме пізнавальні процеси: увагу, пам'ять, мислення. Більшість профілактичних і корекційних програм

розвитку уваги засновані на методі, який розроблений у рамках концепції поетапного формування розумових дій (П.Я. Гальперін, С.Л. Кабільницька). Доцільно організувати процес розвитку логічної пам'яті, адже вважається, що молодші школярі вдаються до повторення аби запам'ятати матеріал. Корекційні програми, спрямовані на розвиток пам'яті, можна знайти у роботах Л.М. Житнікова, О.Л. Яковлевої, в серії книг з розвитку пам'яті І.Ю. Матюгина та ін. Спрямованою роботою щодо навчання дітей основним прийомам мисленнєвої діяльності присвячено праці М.М. Акимової, В.Т. Козлової, С.М. Бондаренко, О.В. Заїки, Н.Ф. Тализіної та ін. Спеціальні ігри та вправи на розвиток моторики у дітей широко представлені у психолого-педагогічній літературі – в роботах В.П. Матицина, у книзі «Психогігієна дітей та підлітків».

К.В. Ракульцева запропонувала п'ять груп завдань процесу попередження шкільної дезадаптації підлітків, які можуть бути застосовані і до молодших школярів: діагностика шкільної адаптації учнів в освітньому процесі; побудова освітнього процесу, спрямованого на досягнення учнями шкільної адаптації; встановлення взаємодії з працівниками освітнього закладу з попередження шкільної дезадаптації; встановлення взаємодії з сім'єю учня для попередження шкільної дезадаптації; проектування і здійснення професійної самоосвіти вчителів з питань попередження шкільної дезадаптації учнів [13, с. 21]. Л.В. Бура вважає, що для попередження шкільної дезадаптації доцільним буде зниження вимог до дітей, яким складно засвоювати навчальний матеріал, раціональне використання індивідуальних годин вчителями початкових класів для дієвої допомоги дітям, які відстають у навчанні. Важливими напрямками є педагогічно правильне виховання особистості, яке включає використання набутих знань з даної проблеми медичної психології, зокрема таких її розділів, як психогігієна та психотерапія, а також суміжних галузей психологічної науки. Однією з умов профілактики та корекції шкільної дезадаптації є чітке розуміння того, що вона відображає не недоліки дитини, сім'ї та школи, а порушення відносин у системі «школа – дитина – сім'я» [4, с. 55].

У своєму дослідженні С.А. Кочергова дійшла висновку, що причиною дезадаптації молодших школярів виступає неадекватність батьківської позиції, що в окремих випадках означає неприйняття особистості дитини, коли батьки не бачать у дитини позитивних рис. З цією метою дослідниця розробила психокорекційну програму, спрямовану на відновлення гармонії дитячо-дорослої спільності та подолання шкільної дезадаптації молодших школярів. Психокорекційна програма включала поетапно побудовану індивідуальну і групову психологічну роботу з батьками і дітьми. Процес психокорекції здійснювався у 3 етапи: 1) орієнтувальний (2-3 заняття); 2) реконструктивний (6-7 занять); 3) закріплюючий (2-3 заняття). Метою першого етапу встановлено: послаблення психічного навантаження і почуття дискомфорту; осмислення мотивів звернення за психологічною допомогою; активізація самостійної роботи батьків; встановлення довірливого контакту психолога з дитиною і батьками. На другому етапі створено умови для усунення порушень особистісного розвитку дитини. Метою третього етапу було встановлення підтримки нових сімейних відносин, яких вдалося досягти в процесі експерименту [9, с. 6-10].

Дослідження, проведені Н.В. Беляковою, свідчать, що шкільна дезадаптація першокласників є результатом педагогічних, психологічних та фізіологічних причин. Тому дослідниця пропонує чітко розподілити обов'язки між педагогом, психологом і шкільним лікарем, закріпивши за ними «зони відповідальності» та побудувати систему взаємодії і контролю за ефективністю профілактичних і корекційних заходів. Зокрема, для попередження і подолання психологічних причин дезадаптації першокласників, пов'язаних з низьким рівнем мотивації до навчальної діяльності і вольової регуляції, Н.В. Белякова пропонує розробити методичну реалізацію заходів з формування навчальної мотивації і вольової регуляції. Відповідальність покладається на шкільного психолога і педагога, але основну відповідальність при цьому несе шкільний психолог, який здійснює індивідуальну і групову корекцію, надає рекомендації батькам щодо стимулювання у дитини пізнавального інтересу і вольових зусиль. Для попередження розвитку шкільної дезадаптації у дітей з несформованими комунікативними навичками повну відповідальність несе психолог, який здійснює координацію порушень ставлення дитини до однокласників і дорослих, надає рекомендації учителям стосовно корекції взаємовідносин дітей під час навчального процесу і у позаурочний час, проводить діагностику соціальної адаптації дитини, консультування і роботу з батьками щодо покращення їх взаємовідносин з дітьми. Для попередження розвитку шкільної дезадаптації у дітей, які мають несприятливий анамнез нервово-психічного розвитку і виразні невротичні прояви, відповідають психолог та шкільний лікар, які спільно розробляють стратегію корекційних заходів індивідуально для кожної такої дитини. Основну відповідальність несе шкільний психолог, який здійснює корекцію невротичних порушень. При наявності виразних порушень лікар рекомендує лікування у психотерапевта і контролює виконання рекомендацій батьками. Лікар аналізує дані опитування батьків про виявлення у дитини симптомів невротизації і психосоматизації та надає рекомендації психологу. Психолог контролює батьків у плані виявлення причин невротизації і надає рекомендації по корекції взаємовідносин з дитиною [2, с. 18-19].

Аналізуючи заходи соціально-педагогічної і психологічної допомоги дезадаптованим школярам у навчальних закладах Росії, український дослідник І.М. Петрюк виділяє наступні психолого-педагогічні чинники попередження та подолання дезадаптації молодших школярів, які реалізуються в рамках програм корекційно-розвивальної роботи: 1) охорона здоров'я дитини і корекція психосоматичних проблем у її розвиткові специфічними медичними і неспецифічними педагогічними прийомами і методами роботи; 2) розвиток соціально-моральних якостей дітей, необхідних для успішної адаптації в шкільних умовах (усвідомлення кожною дитиною своєї нової соціальної ролі – ролі учня та обов'язків і відповідальності, які вона накладає, уміння організувати свою поведінку відповідно до правил шкільного життя, адекватно вести себе в навчальній ситуації); 3) формування змістовної навчальної мотивації, послідовне заміщення первинного зовнішнього інтересу до школи, формальних мотивів учіння, які спостерігаються у більшості дітей групи ризику на початковому етапі їх навчання, пізнавальними інтересами; 4) розвиток до необхідного рівня психофізіологічних функцій, які забезпечують навчальну діяльність: фонематичного слуху, артикуляційного апарату, дрібних м'язів руки, просторової орієнтації, координації у системі «око – рука»; 5) збагачення кругозору і розвиток мови до рівня, який дозволив би дітям включитися у навчальний процес, спілкуватися відповідно до його логіки і свідомо сприймати навчальний матеріал; 6) розвиток особистісних компонентів пізнавальної діяльності (пізнавальної активності, самостійності, довільності), подолання інтелектуальної пасивності, безініціативності, які характерні більшості дітей ризику; 7) формування навчальної діяльності дітей і корекцію недоліків в її основних структурних ланках: інформаційно-орієнтаційній, оперативно-виконавчій, контрольній-оціночній [11, с. 153-154].

Отже, серед шляхів попередження та подолання дезадаптації молодших школярів учені виділяють наступні: 1) розробку індивідуальних корекційних програм, що враховують індивідуальні проблеми конкретної дитини, виявлені у процесі її вивчення. Індивідуальна програма, організовуючи роботу вчителя з дитиною, одночасно спрямовується на роботу з нею вихователів, батьків, шкільних спеціалістів [8, с. 61]; 2) відкриття у школах класів компенсуючого навчання, в яких вчать діти ризику зі збереженням інтелектом, здатні опанувати загальноосвітніми програмами. В них передбачено меншу наповнюваність [5, с. 12]; 3) врахування наступності у навчально-виховних і соціалізуючих впливах на дитину молодшого шкільного віку; 4) просвітницька та консультативно-роз'яснювальна робота, спрямована на поширення знань про проблему соціальної дезадаптації дитини та оволодіння способами її запобігання й подолання; 5) спрямування навчально-виховного процесу та зусиль батьків і педагогічних працівників на формування базових соціальних компетенцій у дітей; 6) систематичний моніторинг процесу й результатів соціальної адаптації молодших школярів; 7) корекція особистісних і поведінкових відхилень; 8) соціальний супровід і патронаж дезадаптованих дітей та тих, хто знаходиться у групі ризику [1, с. 19].

Таким чином, психолого-педагогічними чинниками попередження та подолання шкільної дезадаптації учнів молодшого шкільного віку є організація роботи шкільного психолога та педагога на трьох рівнях: фізіологічному – робота з сім'єю, визначення оптимального режиму навантаження дитини, виявлення і лікування пограничних нервово-психологічних захворювань; на педагогічному – формування навичок самоконтролю, самоорганізації, робота з батьками, аналіз власної поведінки вчителя, розвиток пізнавальної активності учнів, рекомендації батькам, доброзичлива атмосфера, групові форми роботи, побудова навчання на грі та спілкуванні; на психологічному – робота з розвитку психічних процесів, консультативна робота з сім'єю, безумовне сприймання дитини батьками, вчителями, спеціальні бесіди з дитиною у ході яких необхідно встановити причини порушень навчальних навичок, розуміння та підтримка.

Аналіз психологічних і педагогічних джерел дозволяє нам стверджувати, що попередження та подолання шкільної дезадаптації у молодших школярів має бути спрямоване на усунення причин, що її викликали. До причин, що зумовлюють шкільну дезадаптацію вчені відносять: 1) причини, пов'язані з психофізичними індивідуальними особливостями дитини: здібності, обдарованість, особливості емоційної сфери, психологічна специфіка сімейного середовища, соматичні та нервово-психічні захворювання тощо; 2) причини, зумовлені соціально-економічними та соціокультурними умовами: матеріальний та соціальний статус сім'ї, вплив субкультур і т. ін.; 3) порушення навчально-виховного процесу у шкільних закладах: невідповідність темпу навчальної роботи на уроках навчальним можливостям дітей, екстенсивний характер навчальних навантажень.

Узагальнюючи психолого-педагогічні чинники попередження та подолання шкільної дезадаптації, запропоновані у дослідженнях різних вчених, ми дійшли висновку, що процес попередження та подолання шкільної дезадаптації у молодших школярів є комплексним, інтегративним, який здійснюється через просвітницько-профілактичну роботу (надання інформації педагогам, вихователям, батькам про причини, особливості прояву і наслідки шкільної дезадаптації, шляхи її попередження та подолання; індивідуально-психологічну роботу (гармонізація розвитку особистості дитини, корекція емоційних, поведінкових розладів та деформацій характеру, розвиток пізнавальної сфери і навчально-пізнавальної мотивації; психологічний супровід дітей, що переживають перехідний період); психолого-педагогічну роботу

(дотримання психолого-педагогічних умов навчання дітей групи ризику, забезпечення відповідності темпу навчальної роботи на уроках можливостям дітей, розробка та впровадження індивідуальних програм навчання дітей групи ризику, підвищення психологічної компетентності та професійного рівня педагогів); соціально-профілактичну роботу (виявлення, усунення, нейтралізація соціальних та соціально-психологічних причин і умов, які викликають шкільну дезадаптацію); психогігієнічну роботу (дотримання психогігієнічних умов навчання та відпочинку дітей групи ризику, проведення загальнооздоровчих заходів (лікувальна фізкультура, загартування, запровадження програм розвитку витривалості на заняттях із фізичного виховання), оптимізація рухової активності під час прогулянки (гра з елементами змагання), проведення занять на свіжому повітрі).

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаємо у дослідженні особистісних характеристик дезадаптованих дітей молодшого шкільного віку та розробці психокорекційної програми, яка об'єднає зусилля шкільного психолога і педагогів щодо подолання труднощів у навчанні і поведінці молодших школярів.

Література

1. Андрійчук С. В. Наступність у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / С. В. Андрійчук. – Київ, 2014. – 26 с.
2. Белякова Н. В. Школьная дезадаптация у первоклассников: систематизация причин и комплексный подход к их предупреждению : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Н. В. Белякова. – Томск, 1999. – 24 с.
3. Бігун Н. І. Профілактична робота в практичній психології: навчально-методичний комплекс дисципліни / Н. І. Бігун. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2011. – 96 с.
4. Бура Л. В. Чинники, що впливають на успішність адаптації учнів до навчання в основній школі [Електронний ресурс] / Л. В. Бура // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 15. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – 812 с. – Режим доступу 27.11.2016: http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/01/2012_15.pdf – Загол. з екрану. – Мова укр.
5. Вострокнутов Н. В. Школьная дезадаптация: ключевые проблемы диагностики и реабилитации / Н. В. Вострокнутов // Школьная дезадаптация. Эмоциональные и стрессовые расстройства у детей и подростков. – Москва, 1995. – С. 8-11.
6. Дзюбко Л. В. Феномен ранней школьной дезадаптации глазами учителя и родителя / Л.В. Дзюбко // Вісник Харківського державного університету № 439. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань «Особистість і трансформаційні процеси в суспільстві. Психолого-педагогічні проблеми сучасної освіти». Ч. 3. – Харків, 1999. – С. 37-40.
7. Кононко О. Шкільна дезадаптація та психологічний вік / О.Кононко // Початкова школа. – 2002. – №1. – С. 5–10.
8. Коррекционная педагогика в начальном образовании / Под ред. Г.Ф. Кумариной. – Москва: Академия, 2001. – 320 с.
9. Кочергова С. А. Психокоррекция и профилактика дезадаптации младших школьников [Електронний ресурс] / С. А. Кочергова // Электронный журнал «Психологическая наука в образовании». – 2011. – №1. – Режим доступу 26.11.2016: http://psyedu.ru/files/articles/2335/pdf_version.pdf. – Заголовок з екрану. – Мова рос.
10. Лазаренко К. П. Діагностика шкільної адаптації учнів першого класу спеціалізованого навчального закладу / К. П. Лазаренко, Є. О. Кучеренко // Медичний форум: науково-періодичне видання. – Львів : Львівська медична спільнота, 2016. – №8. – С. 77-79.
11. Петрюк І. М. Соціально-педагогічна допомога дезадаптованим школярам у навчальних закладах Росії / І. М. Петрюк // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 1. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: зб. наук. праць. – Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – Випуск 5 (Частина II). – С. 150–155.
12. Проскурняк О. І. Соціально-психологічна адаптація учнів молодших класів допоміжної школи-інтернату : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.08 «Спеціальна психологія» / О. І. Проскурняк. – Київ, 2004. – 18 с.
13. Ракульцева Е. В. Подготовка педагогов к предупреждению дезадаптации подростков в системе внутришкольного повышения квалификации : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования»/Е. В. Ракульцева.–Омск, 2007.–20 с.
14. Шкільова Г. М. Система завдань як умова забезпечення успішності процесу адаптації молодшого школяра до вимог навчального процесу / Г. М. Шкільова // Вісник держ. ун-ту ім. Івана Франка. – Житомир, 2011.– Вип. 58. – С.13–16.

References

1. Andriychuk S. V. Nastupnist' u profilaktytsi sotsial'noyi dezadaptatsiyi starshykh doshkil'nykiv i molodshykh shkolyariv : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk : spets. 13.00.05 «Sotsial'na pedahohika» / S. V. Andriychuk. – Kyiv, 2014. – 26 s.
2. Belyakova N. V. SHkolnaya dezadaptatsiya u pervoklassnikov: sistematizatsiya prichin i kompleksnyiy podhod k ih preduprejdeniyu : avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. psih. nauk : spets. 19.00.07 «Pedagogicheskaya psihologiya» / N. V. Belyakova. – Tomsk, 1999. – 24 s.

3. Bihun N. I. Profilaktychna robota v praktychniy psykholohiyi: navchal'no-metodychnyy kompleks dystsypliny / N. I. Bihun. – Kam»yanets'-Podil's'kyy: Medobory-2006, 2011. – 96 s.
4. Bura L. V. Chynnyky, shcho vplyvayut' na uspishnist' adaptatsiyi uchniv do navchannya v osnovniy shkoli [Elektronnyy resurs] / L. V. Bura // Problemy suchasnoyi psykholohiyi: Zbirnyk naukovykh prats' Kam»yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka, Instytutu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny / Za red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriyevoyi. – Vyp. 15. – Kam»yanets'-Podil's'kyy: Aksioma, 2012. – 812 s. – Rezhym dostupu 27.11.2016: http://problemp.s.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/01/2012_15.pdf – Zahol. z ekranu. – Mova ukr.
5. Vostroknutov N. V. SHkolnaya dezadaptatsiya: klyuchevyye problemy diagnostiki i reabilitatsii / N. V. Vostroknutov // SHkolnaya dezadaptatsiya. Emotsionalnyie i stressovyye rasstroystva u detey i podrostkov. – Moskva, 1995. – S. 8-11.
6. Dzyubko L. V. Fenomen rannej shkol'noj dezadaptatsiyi glazamy uchytyelya i rodytelya / L.V. Dzyubko // Visnyk Harkivskogo derzhavnogo universytetu № 439. Materialy III Xarkiv's'kyx Mizhnarodnyx psykologichnyx chytan` «Osobystist` i transformacijni procesy v suspil`stvi. Psykologo-pedagogichni problemy suchasnoyi osvity». Ch. 3.– Harkiv, 1999. – S. 37-40.
7. Kononko O. Shkil`na dezadaptatsiya ta psy`xologichny`j vik / O.Kononko // Pochatkova shkola. – 2002. – #1. – S. 5–10.
8. Korrektsionnaya pedagogika v nachalnom obrazovanii / Pod red. G. F. Kumarinoy. – Moskva: Akademiya, 2001. – 320 s.
9. Kochergova S. A. Psihokorreksiya i profilaktika dezadaptatsii mladshih shkolnikov [Elektronnyy resurs] / S. A. Kochergova // Elektronnyy jurnal «Psihologicheskaya nauka v obrazovanii». – 2011. – №1. – Rejim dostupu 26.11.2016: http://psyedu.ru/files/articles/2335/pdf_version.pdf. – Zagolovok z ekranu. – Mova ros.
10. Lazarenko K. P. Diagnosty`ka shkil`noyi adaptatsiyi uchniv pershogo klasu specializovanogo navchal`nogo zakladu / K. P. Lazarenko, Ye. O. Kucherenko // Medy`chny`j forum: naukovy`chne vy`dannya. – L`viv : L`vivs`ka medy`chna spil`nota, 2016. – #8. – S. 77-79.
11. Petryuk I. M. Social`no-pedagogichna dopomoga dezadaptovany`m shkolnyarom u navchal`ny`x zakladax Rosiyi / I. M. Petryuk // Naukovy`j chasopy`s NPU imeni M. P. Dragomanova. Seriya # 1. Sociologiya. Social`na robota. Social`na pedagogika. Upravlinnya : zb. nauk. pracz`. – Ky`yiv : NPU im. M. P. Dragomanova, 2007. – Vy`pusk 5 (Chasty`na II). – S. 150–155.
12. Proskurnyak O. I. Social`no-psykologichna adaptatsiya uchniv molodshyx klasiv dopomizhnoyi shkoly-internatu : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psy`xol. nauk : specz. 19.00.08 «Special`na psy`xologiya» / O. I. Proskurnyak. – Ky`yiv, 2004. – 18 s.
13. Rakultseva E. V. Podgotovka pedagogov k preduprejdeniyu dezadaptatsii podrostkov v sisteme vnutrishkolnogo povyisheniya kvalifikatsii : avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. ped. nauk : spets. 13.00.08 «Teoriya i metodika professionalnogo obrazovaniya»/E. V. Rakultseva.–Omsk, 2007.–20 s.
14. Shkil`ova G. M. Systema zavdan` yak umova zabezpechennya uspishnosti procesu adaptatsiyi molodshogo shkolnyara do vymog navchal`nogo procesu / G.M. Shkil`ova // Visnyk derzh. un-tu im. Ivana Franka.– Zhytomyr, 2011.– Vyp.58.– S.13–16.